

Події зображені з такою правдивістю, особливо періоду вісімдесятих, що здається, ніби автор і не виїжджав із країни. “Це повість не автобіографічна, як більшість його книжок. Це рідкісний випадок відокремлення героїв від автора у творчості В.Некрасова”,⁷ — пише А.Берзер. Людина, для якої фронтова дружба була святою, найвищим критерієм, і в мирний час дотримувалася “кодексу честі”, де на першому місці — чоловіча дружба.

...Першого вересня 1987 року в “Московских новостях” з’явилася стаття, автор якої — В’ячеслав Кондратьєв — не побоявся прямо сказати, що книжки В.Некрасова належать до золотого фонду радянської літератури про війну і їх слід якнайшвидше видавати в Союзі. Друзі із радіо “Свобода” принесли цю газету до лікарні, де на той час перебував письменник. Він прочитав і з радості заплакав. А третього вересня В.Некрасова не стало. Некролог, який написав Василь Биков, у “Літературній газеті” не вмістили. Свій відгук на смерть колеги вдалося опублікувати 13 вересня в “Московских новостях” Г.Бакланову, Б.Окуджаві, В.Лакшину, В.Кондратьєву. Є.Лигачов зчинив з цього приводу страшенний галас, газету ледь не закрили, але редактора Є.Яковлева захистив сам М.Горбачов... А Україна? Було тихо-тихо в заповіднику застою, болоті імені Щербицького...

Коли Вячеслав Кондратьєв у Парижі читав маленьку повість В.Некрасова “Свято, котре завжди і зі мною”, він зрозумів, що так написати про це місто міг тільки вигнанець, якому дороги назад, додому, уже немає. І згадав, що найважчим днем для В.Некрасова впродовж усіх років еміграції було 9 травня (Європа святкує Перемогу 8 травня), коли він цілий день міг блукати Парижем, щоб зустріти когось із фронтовиків, з яким можна було б згадати війну. І не зустрівав...

⁷ Берзер А. О Викторе Некрасове // О Викторе Некрасове. — К., 1992. — С. 23.

Елліна Циховська

ТВОРЧИСТЬ Є.МАЛАНЮКА ЯК МОДЕЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ’ЯЗКИ

У процесі нехудожньої комунікації слухач, одержуючи нове повідомлення, розшифровує його відповідно до природних законів мови (лінгвістичний рівень), а під час художньої відривається від референтності, “перебудовує” текст і створений у його межах світ, змушує їх видавати непідвладну інформацію (надлінгвістичний рівень). Ця проблема має два важливих аспекти: 1) яку систему знаків використано в тексті й за якими правилами збудовано повідомлення (план вираження); 2) який зміст вкладено в повідомлення (план змісту). Звісно, план змісту має відповідати планові вираження. Видатні літературознавці й лінгвісти О.Потебня, Р.Якобсон, М.Бахтін, Ю.Лотман та ін. багато уваги приділяли реляції “зміст — текст”, прирівнювали текст як упорядкований за правилами мови набір знаків до конструкції. Ю.Лотман, наприклад, називає її “змістопороджувальним механізмом, що виконує три основні функції: комунікативну (“текст виступає... як “технічний пакунок повідомлення, в якому зацікавлений одержувач”), креативну (“усяка система з її набором семіотичних можливостей не лише передає готові повідомлення, а й служить генератором нових”) і функцію пам’яті (“текст — не тільки генератор нових змістів, а й конденсатор культурної пам’яті”)¹.

¹ Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М., 1996. — С. 15.

Текст Є.Маланюка виступає посередником між двома комунікантами – українською й польською літературами (Я й Іншим). Використовуючи засоби української мови як певної знакової системи, автор кодує повідомлення, і ці коди віддзеркалюють його уявлення про явища й події; текст відображає ментальну модель “Я”. Другий комунікант (Інший), персоніфікований у збірному образі представників польської культури, одержавши повідомлення, декодує його (відповідно до правил мови) й осмислює результат, пропонуючи свою ментальну модель сприйнятого явища. Для взаєморозуміння потрібен ідентичний мовний код, щоб Інший постав, по суті, подвоєним феноменом Я, чого, звісно, бути не може. Проблему ускладнюють і проникні в текст елементи “чужої мови” (цитати, алюзії, ремінісценції, стилізації).

Мають значення і процеси у свідомості автора, пов’язані з трансформацією реальності в умовність (коли йдеться про відправника повідомлення), і процеси переходу від тексту до знака і образу (коли йдеться про одержувача, Іншого). Вивчення комунікативної версії українсько-польських взаємин – це повернення до ідей діалогізму, задекларованих представниками екзистенціалізму, психоаналізу, антропології, теорії мовних ігор тощо.

Термін “міжкультурна художня комунікація”, яким позначають діалог літератур, міжнародний “контекст”, форми міжлітературних зв’язків, – надто розмитий, охоплює широке коло питань. Ним фіксують тематологічний аспект. Тематика й тематологія, оперті на тематичний метод, – невід’ємна частина художньої комунікації. Вивчення тематизму творчості Є.Маланюка і його польських побратимів, зокрема скамандритів, важливе для компаративістики. Цій проблемі присвячені праці В.Державина, Юрія Клена, М.Неврлого, М.Ільницького, І.Фізера, Б.Рубчака, Б.Бойчука, Ю.Лободовського, Н.Лисенко, В.Пахаренка та ін. Проблематика багатьох тематологічних праць здебільшого стосується міграції мотивів з української літератури в польську або навпаки. Останнім часом учені (І.Качуровський, В.Моренець, Ю.Ковалів, М.Ткачук та ін.) більше уваги приділяють системно-цілісному аналізу прийомів і форм художнього мислення, трансформації жанрів, створюючи передумови, щоб включити тематологічні дослідження у сферу “міжлітературної художньої комунікації”.

Під впливом французької школи компаративістів чимало дослідників вивчають питання письменницької репутації Є.Маланюка та його сучасників (Д.Донцова, Ю.Липи, Н.Лівицької-Холодної та ін.) у Польщі, їх авторитетність, контакти (дослідження Є.Стемповського, Ю.Войчишин, С.Гординський, Ю.Лавріненка, І.Дзюби, Г.Клочка, Л.Куценка, О.Веретюк та ін.). Пропонуємо методологію інтерпретації самого уявлення про того чи того письменника: по крупинці виявляти його “образ” на сторінках журналів, студіювати переклади, аналізувати діяльність видавництв, літературних груп та асоціацій (“Танк”, “Skamander”), свідчення сучасників, тобто “грунт засвоєння”, – специфічну атмосферу й літературну ситуацію доби міжвоєнної. Таке розуміння діалогу Є.Маланюка з польською культурою не подає завершеної системи аналізу, бо йдеться, по суті, про методологічні стереотипи, за якими вивчають “образ Байрона” в Росії, “ставлення до Шекспіра” в Україні, “вплив Гете” на польську літературу тощо.

Ще один аспект українсько-польських літературних зв’язків – це заклики трактувати поезію Є.Маланюка в контексті “світової літератури”, “всезагальної”, “вселенської” (Я.Савицька, Р.Лужний, Ю.Барабаш, Я.Поліщук, Р.Мних та ін.). Підставою для цього виступає дискусія “Європа і ми”, розпочата однойменною статтею М.Рудницького у кварталнику “Ми” (1933, кн.1, осінь). Однак термін “світова література”, калька гетевського “Weltliteratur”, надто широкий. Й.-В.Гете мріяв про епоху, коли всі літератури зіллуться в ідеальний синтез, кожен народ внесе в нього свої скарби. У наш час поняття “світова література” (“Бібліотека”, за Х.Л.Борхесом), синонім “бібліотеки шедеврів”, може бути виправданий хіба що з педагогічного або ж літературно-критичного погляду.

Концепція “міжлітературної художньої комунікації” мотивована потребою інтерпретувати літературу в її цілісності, простежити процеси її становлення й розвитку, не зважати на мовні бар’єри. Праці Е.Курціуса, Д.Чижевського,

Р.Інгардена, В.Татаркевича, В.Бичкова, С.Аверінцева, М.Ігнатенка, ревізуючи усталену ієрархію національних цінностей, переконливо доводять єдність західної цивілізації і нев'яучу спадщину античності в сучасній українській і польській поезії.

Історія форм, прийомів і жанрів — це теж міжнаціональне явище. Хоча більшість жанрів, якими користувалися Є.Маланюк, Юрій Клен, Ю.Липа, О.Теліга, Ю.Тувім, Я.Івашкевич, К.Вежинський, беруть початок із грецької й римської літератур, вони якісно змінилися й набули нових характеристик. Міжнаціональна навіть історія метрики, хоча метрика тісно пов'язана з мовними особливостями кожного народу. Відомі культурні рухи (Відродження, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, символізм, модернізм), що вплинули на українську й польську поезію доби міжвоєнтя, схожі за стилістичною концепцією, мають істотну національну й географічну відмінність: Відродження охопило й Польщу, й Україну, але оминуло Росію, Чехію. Бароко поширилося на мистецтво всієї Східної Європи, однак ледве торкнулося російської поезії.

Важливо розкрити ідеальний синтез національних літератур, де основою служать не лише географічні чи лінгвістичні міркування, а “класичні” архіпелаги їх стильово-семантичних систем”². Тільки тоді можна проаналізувати ті шляхи, якими кожна література наближається до загальноєвропейської традиції — європоцентризму, про який так мріяв Є.Маланюк. Українсько-польські культурні взаємини, їх синхронізація з історією всесвітньої літератури — складний діалектичний процес.

На нашу думку, специфіку українсько-польського дискурсу визначають три істотні моменти: 1) поезія Є.Маланюка як модель міжкультурної комунікації; 2) генетично-контактні зв'язки й національні міфи (сарматизм, скіфство, “еллінський комплекс”); 3) типологічні збіги й форми міжлітературної рецепції (варшавський текст).

Українсько-польські літературні зв'язки, представлені формулою “Я й Інший”, де Я (уособлене в образі Є.Маланюка, Ю.Липи, Юрія Клена та ін.), природно вибудовує в собі Інших і гарантує інтерсуб'єктивну спільність суб'єктів (гіпотетичних), кожен з яких репрезентує свій світ через художній досвід як об'єктивно для всіх суціль; водночас у цій інтерсуб'єктивності Я фіксує своєрідність свого художнього досвіду стосовно інших можливих досвідів.

На противагу класичній літературознавчій традиції, згідно з якою аналіз суб'єкта міжкультурного діалогу виступає аналізом обставин, за яких індивід виконує функції суб'єкта, комунікативна версія українсько-польських літературних взаємин акцентує увагу на ставленні суб'єкта до Іншого, персоніфікованого у збірному образі представників польської культури. Фігура Іншого стає фундаментальною й конститутивною семантичною структурою у спробах реконструювати поняття суб'єкта українсько-польських літературних взаємин.

Творча доля поета в контексті українсько-польських літературних взаємин вибудовується як певна семіосфера, концентрована система, всередині якої перебувають найочевидніші й найпошлідовніші структури. Вони спираються на спільні міфоутворювальні механізми, задають категоріальну епістемологію й мовну картину світу, експлікують цей світ як невпорядкований і хаотичний (Є.Маланюк: “Я — кривавих шляхів апостол — / В голубі невечірні дні”³). Обмежувачі семіосфери — форми міжлітературної рецепції, що визначають тип соціальних ролей письменників і забезпечують семіотизацію повідомлень із зовнішнього світу.

Терміном В.Беньяміна “аура” (“The work of art in the age of reproduction”. — London, 1975) характеризуються елітарні дискурси, за своїм змістом діаметрально протилежні до поведінкових моделей та занепадницько-натуралістичних настроїв груп “Молода Муза” і “Młoda Polska”, лжеентузіазму революційно-пролетарської літератури (“Плуг”, “Kwadryga”, “Zagary”). Є.Маланюк співпрацював з тими аурачними “інституціями мистецтва”, що визначили особливості його дискурсу і сприяли розвиткові естетичного досвіду: редагував часописи “Всім”, “Веселка”, налагоджував контакти з представниками групи “Skamander” (Л.Подгорським-

² Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем. — К., 1998. — С. 24.

³ Маланюк Є. Невечерпальність: Поезії, статті / Упоряд., передм. та приміт. Л.В.Куденка. — 2 вид. — К., 2001. — С. 27.

Околувим, Ю.Тувімом, Я.Івашкевичем, К.Вежинським, Я.Лехонем, А.Слонімським), а також іншими діячами польської культури (С.Стемповським та його сином Є.Стемповським, М.Домбровською, Й.Вітліном, Ю.Чеховичем, С.Гінчанкою (Сарою Гінзбург), В.Голлендерем, К.Яворським, Є.Гедройцем, Є.Брауном, В.Бончковським, Ч.Ястшебцем-Козловським та ін.).

Елітарне коло закрите для інших, воно живе творенням ауратичних текстів на взірць поетичних збірок Є.Маланюка ("Земля й залізо", 1939, "Земна Мадонна", 1934, "Перстень Полікрата", 1939), Ю.Тувіма ("Sokrates tańczący", 1920, "Rzecz czarnoleska", 1929), Я.Івашкевича (поетичні повісті "Zenobia Palmura", 1920, "Uciezka do Bagdadu", 1923), К.Вежинського ("Wróble na dachu", 1921, "Wolność tragiczna", 1936), Я.Лехоня ("Rzeczpospolita Babińska. Śpiewy historyczny", 1920, "Lutnia po Bekwarku", 1942) та ін. Ці книжки засвідчують ауратичний стиль авторів, їхню модель міжкультурної комунікації (Я – Інший), де відкритою виступає позиція суб'єкта, а поетично освоєні об'єкти інших культур сприяють формуванню національної ідентичності через специфічний спосіб сигніфікації (відносин між означником, означуваним та референтом).

На відміну від масової художньої продукції, ауратичні тексти полісемантичні, вони задають провідні орієнтири українсько-польської міжкультурної комунікації, маніфестуючи своєрідний набір "інтелектуальних ігор". Кожна культурна інновація стає літературним явищем, концептуально оформлюючись на сторінках часописів. Поезія, публіцистика, есеїстика та літературна критика Є.Маланюка, як й інших емігрантів (Ю.Липи, Н.Лівицької-Холодної, Л.Мосендза, О.Теліги, О.Стефановича, О.Лятуринської), друкувалися в журналах "Sygnały", "ABC powyny codzienne", "Kamena", "Wschód", "Czas", "Tygodnik Ilustrowany", "Ateneum", "Marcholt", "Pamiętnik Warszawski", "Myst Polska", "Biuletynie Polsko-Ukraińskim" тощо, пропагуючи українську літературу. Ауратичні твори входили в культурний контекст і через українську періодику (літературно-мистецька група "Танк", назву якої придумав Є.Маланюк, видавництво "Варяг", літературний кварталник "Ми")⁴.

Ауратичний стиль текстів українсько-польської еліти впливає на життя через генетично-контактні зв'язки. Їх досліджували Л.Куценко, О.Веретюк, Н.Лисенко (зустрічі, обміни думками, участь у вечорах, родинні стосунки), аналізували форми міжлітературної рецепції (впливи, запозичення, образні аналогії, ремінісценції, переклади). Через посилення на спогади, листи, листівки, автографи на книжках та оригіналах статей, щоденникові записи, невідомі архівні джерела розкриваються тісні контакти Є.Маланюка з польськими митцями. Ці зв'язки (Я – Інший) моделюють можливі шляхи динаміки міжкультурної комунікації, породжують адекватні до суспільних потреб сценарії соціальних дій, світоглядні орієнтири, ілюструють певні типологічні збіги між українською й польською культурами.

Основна функція міжкультурної комунікації полягає у структурній організації світу – створенні довкола людини духовного й соціального середовища, яке забезпечувало б нормальне суспільне життя. Міжкультурна комунікація (Я – Інший) як багаторівневий семіотичний механізм має поставати цілісною і впорядкованою. Поняття тексту дається не як метафізична, окрема від історії дійсність, а як історично задане суб'єктивне відношення. Від розуміння тексту як маніфестації мови приходимо до розуміння тексту, що породжує свою мову. Отже, у програму аналізу міжкультурної комунікації входить розрізнення субтекстових (загальномовних) значень і функцій тексту в системі культур. Міжкультурна комунікація видається складним упорядкованим текстом, що розпадається на ієрархію "текстів у тексті" й утворює їх складні переплетення.

Поезія Є.Маланюка має характер діалогу, де через комунікативну поведінку, певну систему художніх образів і стереотипів, дотримання правил "гри" особистість заявляє про себе і своє місце у світі, хоче бути своєю на чужині. Протиставлення "Я – Інший" виявляється саме на рівні не монокультурної, а міжкультурної комунікації, опертої на генетично-контактні зв'язки (особисті

⁴ Циховська Е. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків: Монографія. – К., Ніжин, 2006. – С. 12.

взаємини, листи, дискусії, форми міжлітературної рецепції, переклади) і типологічні збіги. Апелюється не до тексту (творчості) Є.Маланюка як одиначної художньої моделі, а до її семіотичного простору – “семіосфери” (М.Бахтін), усередині якої втілюються комунікативні процеси. За збереження індивідуальності кожного з комунікантів (Я – Інший) виявляє себе структура міжкультурної художньої комунікації: 1) спілкування й контакти представників різних національно-культурних співтовариств, носіїв цілковито несхожих ментально-лінгвальних комплексів, у яких різна когнітивна база; 2) ситуації, які вони прагнуть осмислити і зрозуміти; 3) тексти, що виражають ситуації різними мовами, складовими цієї семіотичної системи; 4) мотиви й цілі, що стимулюють корекцію текстів і спонукають суб’єктів підтримувати комунікацію; 5) процес матеріальної передачі текстів, їх інтеграції в обидві зацікавлені культури.

Комунікативні стратегії української й польської культур доби міжвоєнної формуються відповідно до стереотипів – структур ментально-лінгвального комплексу, де набір асоціацій зводиться до: 1) елітарного розуміння ієрархії державницьких епох (Київська Русь, козацько-гетьманська держава, дискретна державність на початку ХХ ст. – в Україні; князівство Болеслава I Хороброго, Річ Посполита, Королівство Польське, Польща після 1914 – у сусідів); 2) бачення генези нації крізь призму протяжної субстанції; 3) трансісторичне розуміння буття – в єдності минулого, теперішнього й майбутнього з виразними бінарними парами: пасіонарне – пасивне, еліта – маса, Захід – Схід тощо. Ці тематичні ланцюги у творчості Є.Маланюка, Ю.Липи, Юрія Клена, Ю.Тувіма, Я.Івашкевича, Ю.Лободовського вибудовуються як певна семіосфера.

Успіх діалогу між комунікантами (Я – Інший) залежить від генетично-контактних зв’язків (зустрічей, обміну думками, участі у спільних літературних акціях, родинних стосунків, листування), обумовлених ідеєю не лінійного, а сингулярно-циклічного розуміння національної місії (поділ історії на цикли “державні” і “недержавні” або ж “героїчні” і “негероїчні”), а також від загального фонду знань і вірувань, де переважають національні міфи (сарматизм – у польській культурі, скіфство – у російській, “еллінський комплекс” – в українській). Міжкультурна художня комунікація забезпечується різними формами рецепції (впливами, запозиченнями, наслідуваннями, стилізаціями, образними аналогіями, ремінісценціями, перекладами, літературними збігами тощо), за якими проглядає концепція людини доби модерну, індивіда, що гостро переживає дисгармонію світу, антигуманність суспільних стосунків, несвободу й нестабільність у соціумі, розірваність власної свідомості, він уже не покладається на Бога як творця світу, Бог не конститується як Інший.

Основною одиницею міжкультурного дискурсу виступає текст, “первинна мовна даність” (З.Шмідт), явище лінгвальне й водночас екстралінгвальне, яке, на противагу хаосові дійсності, моделює ієрархічний режим українського й польського суспільств, тріаду “еліта – нація – держава” і вказує на впливи культурно-цивілізаційних субстратів, що стоять на заваді національній ідентичності. Семантичні асоціації у свідомості комунікантів підкріплюються багатьма фактами літературно-типологічних сходжень: спільними темами й мотивами (наприклад, “міф утраченої батьківщини”), жанровими формами, конфігураціями персонажів, сюжетно-композиційними прийомами, образами, засобами стилістики, строфіки й метрики; вони засвідчують успішність міжкультурної комунікації та “адекватність спілкування” (Ю.Лотман).

Комуніканти враховують “больові моменти” у своїй та чужій історії (військові й політичні конфлікти, ідеологічні смаки, жорсткі ритуали тощо) і у процесі спілкування акцентують на загальнолюдських цінностях, виявляючи стратегію дружби, шанують національні художньо-інтелектуальні традиції і, поза сумнівом, розвивають їх.

м. Бердянськ

